

Inger Leemans, *Het woord is aan de onderkant.*
Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans
 1670-1700

DONALD HAKS

Nijmegen, uitgeverij Vantilt, 2002
 ISBN 90 75697 89 9, € 20

INGER LEEMANS HEEFT MET DIT PROEFSCHRIFT MISSCHIEN WEL EEN VAN DE moeilijkste onderwerpen uit de boekgeschiedenis gekozen: de half ondergrondse en half verboden pornografische lectuur. Alle problemen van de boekgeschiedenis duiken in haar onderzoek op – anonieme auteurs, gefingeerde uitgeversnamen, onbekende lezers, ontbrekende oplagegegevens en een gebrek aan literatuur om op te steunen. Dat laatste valt wellicht nog het meest mee. Bibliografisch is er vanaf de 19^e eeuw een zekere ondergrond opgebouwd. Respectabel werd het onderzoek naar de pornografie tussen 1500 en 1800 door de bundel *The invention of pornography* onder redactie van Lynn Hunt uit 1993, waarin de auteurs poogden pornografische romans te lezen als filosofische traktaten, boeken met een boodschap dus. Leemans heeft zich geconcentreerd op Nederlandse pornografische romans aan het eind van de 17^e eeuw.

Het terrein is niet geheel onbetreden. Schrijver dezes wijdde in 1988 een artikel aan vrijwel dezelfde groep romans als Leemans heeft uitgekozen ('Libertinisme en Nederlands verhalenend proza 1650-1700', in de bundel *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1800*, verschenen onder redactie van G. Hekma en H. Roodenburg). Op grond van lezing van romans als *Het Kind van Weelde of de Haagsche Lichtmis*, *De Leydsche straat-schender of de roekeloose student*, *D'Openhartige juffrouw of d'ontdekte geveinsdheid*, *De Doorluchtige Daden van Jan Stront* en *Het leeven en bedryf van de hedendaagsche Haagsche en Amsterdamsche Zalet-juffers* concludeerde ik dat deze romans het best als 'schelmachtig' zijn te typeren, dienden tot (erotisch) vermaak en onmiskenbaar (van boek tot boek overigens verschillend) de boodschap uitdroegen dat seks heel belangrijk is, maar vaak met veel hypocrisie wordt omgeven. Tevens stelde ik dat deze tendenties al met al onuitgewerkt en impliciet bleven zonder echt opiniërend te zijn. Een libertijnse filosofie was dit dus niet. In *The invention of pornography* meende ook Mijnhardt dat het formuleren van ideeën niet de sterkste kant van deze auteurs was, maar hij deed wel een stapje verder door deze boekengroep in te delen bij een filosofisch getinte internationale 17^e-eeuwse pornografische stroming. Leemans stelt in feite dezelfde vraag: hoe maatschappijkritisch was de Nederlandse laat 17^e-eeuwse pornografische roman?

Aert van Waes, Schilder die palet en penselen bevuilt, 1645.
Ets, 164x215 mm.

Hoe is Leemans te werk gegaan? Zij kiest steeds voor wisselende perfectieven. In de hoofdstukken drie, vier, vijf en zeven komen typisch bibliografische en boekhistorische onderwerpen aan bod, zoals de censuur op pornografische boeken (die niet erg drukkend was, maar auteurs en uitgevers moesten wel uitkijken), de vraag wie de auteurs, uitgevers en lezers waren en in welk netwerk van schrijvers de pornografen leefden. In deze hoofdstukken overspeelt Leemans haar hand beslist niet en stelt ze haar bevindingen niet fraaier voor dan ze zijn. Het bronnenmateriaal bevat immers veel lacunes. Ze toont aan dat er een marktsegment was voor pornografie, dat er geld viel te verdienen en dat Timotheus ten Hoorn uit Amsterdam inderdaad (zoals al in de 19^e eeuw door Te Winkel beweerd) uitgever was van heel wat pornografisch en ander gerelateerd werk. Wie nu eigenlijk de kopers en lezers waren, blijft een moeilijk te beantwoorden vraag. De Nederlandse Pepys is nog niet opgestaan en Leemans veronderstelt dat de auteurs mikten op een jong publiek dat – zo maakt zij op uit bijvoorbeeld *De Leydsche straat-schender of de roekeloze student* – op een non-conformistische wijze vermaakt wilde worden. In hoofdstuk zeven stuit de lezer op een kring van auteurs, waaronder weer Timotheus ten Hoorn, die tezamen de ‘infrastructuur van een tegendraadse wereld’ vormden: schrijvers die in de marge werkten en leefden en die het naast de verkoop van hun boeken ook te doen was om de verbreiding van ideeën.

Maar voor de beantwoording van haar vragen moet Leemans het toch van de inhoud van de romans hebben. Ook hier gaat zij in de hoofdstukken één, twee en zes omzichtig, maar doeltreffend te werk. In het eerste hoofdstuk typeert zij de Nederlandstalige roman in de jaren 1670-1700 als een waarheidsverslag waarin authentieke personen uit de midden- en lagere klassen realistische avonturen beleven. Niet dus de geïdealiseerde wereld van de buitenlandse heroïsch-galante roman, maar de dagelijkse, soms rauwe werkelijkheid van de Republiek aan het eind van de 17^e eeuw vormt de context voor het verhaal. In het tweede hoofdstuk maakt de lezer dan kennis met de pornografische romans zelf. Pornografisch zijn deze volgens Leemans, omdat zij in romanvorm seksuele handelingen beschrijven. Maar zijn zij ook libertijns, wordt de keuze voor seks filosofisch onderbouwd? Overhaaste conclusies trekt Leemans zeker niet. De auteur meent dat de romans kluchtig zijn, de hoofdfiguren zijn weliswaar seksbelust, maar seks is beslist niet hun enige activiteit en idealise-

ring van seksualiteit vindt in ieder geval niet expliciet plaats. Daarmee is een duidelijke scheidslijn getrokken met Franse pornografische romans uit die tijd, zoals *L'École des filles*. Maar Leemans beklemtoont tegelijkertijd dat de Nederlandse pornografen, al is het dan impliciet, van leer trokken tegen hypocrisie en dus openheid propageerden. In het zesde hoofdstuk vindt de uitwerking en beredenering van deze visie plaats. Het procedé van Leemans is gewaagd. Aan de hand van ideeënhistorische literatuur, waaronder *Radical Enlightenment* van Jonathan Israel, schetst zij hoe eind 17e eeuw vrijdenkers, zoals Bekker, Koerbagh, Van den Ende en Mandeville, de kop opstaken en als het ware een intellectuele voedingsbodem schiepen voor de radicaliteit van de pornografische roman. Leemans bevestigt dat de pornografen het debat niet uitdrukkelijk aangingen en dat er evenmin onderlinge verwijzing tussen denkers en pornografen plaatsvond. Eerder is er volgens haar sprake van raakvlakken. Filosofen waren de Nederlandse pornografen, aldus Leemans, bepaald niet, maar wel maatschappijkritisch en wat zij noemt tegendraads. Methodisch is het misschien op het randje om van teksten die zelf niet of nauwelijks een redenering bevatten, in haar conclusie te stellen dat de wortels van de Nederlandse pornografie in de radicale Verlichting van de late 17^e eeuw hebben gelegen, maar negeren kan de lezer de parallelle toch niet.

Titelplaat van *Le putanisme d'Amsterdam* (1681), een vertaling van 'T Amsterdamsch hoerdom.

Titelplaat van het eerste deel van *Das verderbte Kind* (1699), een vertaling van *De Haagsche Lichtmis*.

Het woord *is aan de onderkant* is een origineel boek. Het ontsluit een in de Nederlandse boekgeschiedenis weinig bekend genre. Ook al kan men erover twisten of er in de Nederlandse 17^e-eeuwse pornografische romans sprake is van radicale ideeën, zoals de ondertitel van het boek ferm aankondigt, overtuigen doet het boek wel. De auteur is nauwkeurig en heeft prachtig boekhistorisch onderzoek verricht. Boekhistorici en bibliografen zullen baat hebben bij de ontrafeling van enkele problemen rond auteurs- en uitgeversschappen en bijvoorbeeld ook blij zijn met de drukgeschiedenis van elk der bestudeerde Nederlandse pornografische romans (Bijlage C), de getraceerde vertalingen in het Duits, Engels en Frans (Bijlage D) en de bibliografie van primaire literatuur, overal voorzien van vindplaatsen en signaturen. Voorzichtig is Leemans ook, zoals in de kwestie van de verboden boeken van 1669 (een cluster van Franse galante romans en twee pornografische boeken) waarvan zij terecht het incidentele karakter uitmeet. Nauwkeurigheid en voorzichtigheid hebben verder een voortreffelijke schrijfstijl niet in de weg gestaan. De auteur laat ook voldoende brokken over voor verder onderzoek. Vooral de vraag waarom toch in de 18^e eeuw de Nederlandse pornografische roman nagenoeg afwezig is en op zijn best heel tam is gebleven, blijft intrigeren. Al met al: het boek is een plezier om te lezen.